

Ks. Piotr S t e c z k o w s k i, *Il conflitto fra foro interno e foro esterno nel diritto matrimoniale del CIC 1983*, Roma 1998, ss. 209

1. Rozprawa doktorska ks. P. Steczkowskiego została napisana i obroniona na Wydziale Prawa Kanonicznego Papieskiego Uniwersytetu Gregorianum w Rzymie (1998 r.). Jej promotorem był profesor tegoż Wydziału, powszechnie znany specjalista prawa małżeńskiego, Urbano Navarrete SJ. Autor w swojej dysertacji podejmuje problem konfliktu pomiędzy zakresem wewnętrznym a zewnętrznym w prawie małżeńskim Kodeksu z 1983 roku. Jest to zagadnienie niezwykle aktualne i ważne, szczególnie dla sądownictwa kościelnego. Istnienie bowiem w prawie kanonicznym dwóch zakresów, a mianowicie zewnętrznego i wewnętrznego, może powodować i rzeczywiście powoduje różne konflikty ze szkodą czy to dla poszczególnej osoby, czy też dla wspólnoty kościelnej. Tezę rozprawy, jej strukturę metodyczną i merytoryczną Autor jasno i logicznie sformułował we Wstępie. Na rozprawę składają się nadto: trzy rozdziały, zakończenie, wykaz skrótów, bibliografia i spis treści.

2. W pierwszym rozdziale (s. 5-51) Autor zajmuje się konfliktem między zakresem wewnętrznym a zewnętrznym, wynikającym z ustaw czysto kościelnych. Najpierw w punkcie 1 dokonuje *explicatio terminorum*, uwzględniając także historyczne rozumienie terminu „forum kościelne”. Refleksje historyczne są, zgodnie z zamierzeniem Autora, zaledwie krótkim wprowadzeniem do analizowanych kwestii. Jednakże od Autora, zwłaszcza piszącego dysertację w Rzymie, można i trzeba wymagać, aby podstawowych źródeł prawa oraz dzieł znanych dekretystów czy dekretalistów nie cytował z drugiej ręki. Wręcz niewybaczalne jest przytaczanie Gracjana, Bernarda z Pawii, Marcina z Azpilcueta czy nawet F. Suareza za Mostazą (s. 7, przyp. 8 i 9; s. 10-11, przyp. 19-22). Szkoda też, że Autor nie zwrócił uwagi na żywo dyskutowane w średniowiecznej kanonistyce zagadnienie tzw. przemiany zaręczyn w małżeństwo, wtedy gdy po formalnych zaręczynach doszło między narzeczonymi do współżycia cielesnego (por. c. 6 X 4, 2). Instytucja ta rodziła wiele konfliktów między *forum internum et externum*, a propozycje ich rozwiązań – po części analogiczne do omówionych w drugim rozdziale – są niezmiernie interesujące. Na przykład św. Antonin z Florencji (1389-1459) jako moralista wyrażał następujące zdanie: „Item nota [...] quod cum quid cognoscit eam cum qua contraxit solum per verba de futuro, quamvis sit ibi matrimonium praesumptum secundum iudicium ecclesiae (sic!), tamen secundum iudicium Dei non est ibi matrimonium, quia matrimonium secundum rei veritatem sine reali consensu de praesenti contrahi non potest. Unde si talis contrahe-ret cum alia per verba de praesenti, cum ipsa secunda remanere debet et licet eccle-

sia (sic!) iudicaret pro prima et cogeret secundam dimittere et ad primam redire: *i p s e t a m e n q u i s c i t f a c t u m s u u m* (podkr. – B. Z.) nullo modo debet dimittere secundam et stare cum prima, quia adulterium committeret et potius debet pati excommunicationem. Et licet praelatus ecclesiae (sic!) non peccet in iudicandi sic, quia iudicare habet secundum probationes exteriores, iste etiam non peccabit pro illo tempore quo abstinet a divinis et sacramentis propter talem excommunicationem [...]" (Antoninus Florentinus, *Summa maior*, Lugduni 1506, Pars III, c. 19, f. 17 v. – *nota bene* głoszenie takiej opinii nie zagroziło mu drogi do kanonizacji). Wypowiedź ta dowodzi, że już dla kanonistyki średniowiecznej był to problem niebagatelny. Niezależnie jednak od tych mankamentów historyczne uwagi Autora są interesujące i mogłyby stanowić przedmiot odrębnej monografii. Dalsze rozważania cechuje już zdecydowanie większa wnikliwość badawcza. Punkt 2 poświęca ks. Steczkowski analizie forum wewnętrznego według obowiązującego Kodeksu, przy czym zasadniczo interesują go różne koncepcje interpretacyjne kan. 130 oraz zmiany legislacyjne, jakich dokonano w porównaniu z odpowiednimi kanonami poprzedniego Kodeksu (can. 196 i 202 § 1). Owe zmiany, zdaniem Autora, uzasadniają opinię, iż według nowego Kodeksu forum wewnętrznego nie można określać jako forum sumienia, bowiem posiada ono naturę prawną i stanowi „obszar” wykonywania przez Kościół władzy rządzenia (s. 24).

Następnie ks. Steczkowski systematyzuje kryteria pozwalające odróżnić forum wewnętrzne od zewnętrznego (s. 25-33). Zalicza do nich 1. kryterium użyteczności publicznej lub prywatnej; 2. kryterium sposobu wykonywania władzy; 3. podwójne kryterium zakresu i sposobu wykonywania władzy. Kończy swoje refleksje kilkoma wnioskami, stwierdzając m.in., iż mimo jednej z zasad rewizji Kodeksu („Między zakresem zewnętrznym i wewnętrznym [...] powinna zaistnieć taka koordynacja, aby uniknąć konfliktu między nimi”), nadal istnieje w obowiązującym prawie możliwość zaistnienia takiego konfliktu, przy czym nie jest to konflikt między sumieniem a prawem, lecz między różnymi ustawami, gdy jedna zezwala na dokonanie aktu powodującego określone, tajne skutki prawne, które z natury rzeczy nie są znane wspólnocie kościelnej, a inna tego zabrania (s. 33). W ostatnim punkcie tego rozdziału (s. 33-51) Autor rozważa komparatystycznie (okres przed Kodeksem z 1917 r., Kodeks z 1917 r. oraz Kodeks z 1983 r.) możliwość konfliktu pomiędzy ustawami czysto kościelnymi. W podsumowaniu tej części dysertacji zauważa, iż wprawdzie możliwość konfliktu między forum zewnętrznym a wewnętrznym została obecnie zredukowana do minimum, jednakże teoretycznie istnieje ona w następujących przypadkach: udzielenie w zakresie wewnętrznym sakramentalnym dyspensy od przeszkody małżeńskiej, uzdrowienie w tymże zakresie małżeństwa w związku oraz zawarcie małżeństwa w formie nadzwyczajnej (kan. 1116).

3. W drugim rozdziale (s. 53-133), nawiązującym bezpośrednio do tematu, ks. Steczkowski analizuje kwestię konfliktu między normami kodyfikującymi prawo Boże a ustawami kościelnymi pochodzenia ludzkiego. Taki konflikt, zdaniem Autora – odwołującego się do opinii swojego promotora U. Navarrete – może zaistnieć przede wszystkim w zakresie prawa Bożego, regulującego małżeństwo. Zachodzi on wtedy, gdy na forum zewnętrznym nie można ani rozpoznać ani udowodnić obiektywnej nieważności małżeństwa, wynikającej z przeszkody prawa Bożego lub z braku ko-

niecznego wymogu do ważności małżeństwa też pochodzącego z prawa Bożego. Opinię Navarrete przyjęli i rozwinęli inni kanoniści (np. F. J. Urrutia, F. Bersini, P. Bianchi, J. H. Provost). Egzemplarycznie wymienia się symulację zgody lub wykluczenie jakiegoś istotnego elementu małżeństwa przy równoczesnym braku dowodów, co – wypada dodać – zdarza się w praktyce sądowej dość często.

Konflikt polega na tym, iż osoba, chociaż obiektywnie wolna, nie może zawrzeć nowego małżeństwa, dopóki nie zostanie orzeczona nieważność poprzedniego. Wskutek tego zostaje ona pozbawiona możliwości realizacji przysługującego jej prawa do małżeństwa. Autor omawia różne hipotezy kanonistów (s. 55-62), proponujących możliwość rozwiązania takiego konfliktu. Wskazują na nie bardzo syntetycznie: J. H. Provost – zawarcie małżeństwa *privatim et secreto* (w formie nadzwyczajnej); J. Hendriks – *consensus naturaliter validus in casu sufficiens est, nullaque forma requiritur*; podobną opinię wyraża M. Zalba. W celu właściwego wartościowania tych opinii ks. Steczkowski stara się wyjaśnić niektóre pojęcia o fundamentalnym znaczeniu dla instytucji małżeństwa. Należą do nich: zgoda naturalnie wystarczająca do zawarcia małżeństwa (s. 63-83), prawo do zawarcia małżeństwa (s. 83-89), władza Kościoła nad małżeństwem i jej ograniczenia (s. 89-97), relacja prawa Bożego do prawa czysto kościelnego (s. 97-100), forma kanoniczna (s. 100-103), przeszkoda węzła małżeńskiego (s. 103-109), domniemanie śmierci (s. 109-113). We wnioskach końcowych tej części ustosunkowuje się do propozycji wysuniętych przez Provosta (s. 113-116). Rozdział ten zamyka krytyczna refleksja nad zagadnieniem pewności indywidualnego sumienia co do nieważności własnego małżeństwa (s. 116-133). Autor prezentuje różne opinie kanonistów i moralistów na ten temat. Jedni w przypadku konfliktu między *forum internum* i *externum* opowiadają się za autonomią sumienia i przyznają ocenie sumienia wartość absolutną (np. B. Häring, A. Kosnik, F. Bersini, G. Russo), większość natomiast nie zgadza się z tym poglądem (np. U. Navarrete, J. H. Provost, F. J. Urrutia, M. Pompedda, L. Llobell, P. Bianchi, po części także L. Örsy i P. Huizing). Ci ostatni sądzą, że o konflikcie między forum wewnętrznym i zewnętrznym w sensie jurydycznym można mówić jedynie wtedy, gdy dana osoba nabędzie nie tylko pewność subiektywną, lecz także obiektywną co do nieważności swojego małżeństwa. Podkreślają, iż nie można identyfikować zakresu sumienia z forum wewnętrznym i akcentują publiczny charakter instytucji małżeństwa, którego ważność nie może zależeć od subiektywnej i indywidualnej oceny osoby. Wśród kanonistów nie ma również jednomyślności co do możliwości nabycia wspomnianej pewności obiektywnej.

Ks. Steczkowski wyodrębnia trzy różne stanowiska kanonistów i kończy swoje rozważania przedstawieniem nauki Kościoła na ten temat (s. 124-132). W konkluzji stwierdza: 1. małżeństwo jest rzeczywistością społeczną i eklezjalną, dlatego konieczna jest pewność obiektywna co do nieważności własnego małżeństwa; 2. pewności sumienia, nawet dobrze ukształtowanego, nie można utożsamiać z prawdą obiektywną ani przypisywać jej waloru absolutnego; 3. pomimo złożoności i trudności tego problemu niezwykle mało jest osób, które są w stanie osiągnąć obiektywną pewność o nieważności własnego małżeństwa, wynikającej z prawa Bożego; 4. wszyscy wierni są zobowiązani do poddania się osądowi Kościoła, który wykonując władzę sądową autentycznie interpretuje ustawy i aplikuje je do konkretnych przypadków. Uważa on

również, że takie konflikty nie zdarzają się zbyt często i nie wolno ich postrzegać jako poważnych problemów duszpasterskich.

4. W ostatnim, trzecim rozdziale (s. 135-185), Autor omawia problem *matrimonium dubium*. Najpierw w aspekcie filozoficzno-moralnym eksplikuje pojęcie *avere un dubbio*, następnie pojęcie samej wątpliwości oraz wątpliwości sumienia i zastanawia się nad aplikacją tych zasad moralnych do wątpliwości dotyczących ważności małżeństwa. Z kolei podejmuje kontrowersyjną kwestię *favor matrimonii*. W dużym skrócie ukazuje historyczną ewolucję tej zasady i jej wykładnię przez komentatorów KPK z 1917 r. Jednoznacznie – *pro validitate* – rozumie ją m. in. D. G. Oesterle oraz P. Capello. Natomiast P. Huizing zwracał uwagę, iż niekiedy *nocet ista praesumptio. Principium* to było także żywo dyskutowane i krytykowane po Soborze Watykańskim II – znana jest polemika pomiędzy P. Huizingem, St. J. Kelleherem a I. Gordonem. Kelleher proponował, aby sędzia w sprawach małżeńskich decydował *on the basis of preponderance of evidence* (s. 156) – przyjęcie takiego rozwiązania eliminowałoby konieczność zdobycia przez sędziego pewności moralnej co do nieważności danego małżeństwa, co zdaniem ks. Steczkowskiego stanowiłoby poważne zagrożenie dla nierozzerwalności małżeństwa.

Opinii Kellehera stanowczo sprzeciwił się Gordon, natomiast na pogląd B. Häringa (zastosowanie *favor iuris* do małżeństwa *attualmente presente e stabile*) również zdecydowanie odpowiedział U. Navarrete, broniący ujęcia kodeksowego. Wiadomo, iż powyższą zasadę zawiera także obowiązujący Kodeks (kan. 1060). Jej przyjęcie nie zakończyło jednak krytycznej wymiany poglądów co do słuszności i sprawiedliwości takiego rozwiązania legislacyjnego (np. B. Primetshofer negatywnie ocenia przesłanki *favor iuris*).

W celu wyważonej i odpowiadającej personalistycznej koncepcji małżeństwa interpretacji Autor przywołuje przemówienie Jana Pawła II do Roty Rzymskiej (27. 01. 1997 r.). Papież uzasadnia zachowanie *favor matrimonii*, ponieważ stanowi ogólną zasadę prawną i koresponduje ona oraz jej konsekwencje ze specyficzną rzeczywistością, jaką jest małżeństwo. Autor akceptuje wypowiedź papieża i stwierdza, iż zasada *favor matrimonii* nie rodzi konfliktów między dobrem osoby a dobrem wspólnym, wprost przeciwnie stanowi instrument formacji pewnego sumienia wiernych i eliminuje ewentualne konflikty.

W dość obszernym Zakończeniu ks. Steczkowski w ośmiu punktach podsumowuje swoje wywody, z którymi w zasadzie można się zgodzić. Przyznaje (s. 182-183), że prawdziwy konflikt może zaistnieć pomiędzy normami kodyfikującymi prawo Boże a normami pochodzenia czysto kościelnego. Ma to miejsce wtedy – jak wspomniano wyżej – gdy na mocy prawa Bożego pierwsze małżeństwo jest nieważne i konsekwentnie nie ma przeszkody węzła małżeńskiego, a jednak na mocy prawa kościelnego konkretna osoba nie może zawrzeć nowego małżeństwa dopóki nieważność pierwszego nie zostanie udowodniona *in foro externo*. Autor ponownie podkreśla, że możliwość konfliktu między *forum internum et externum*, chociaż możliwa, nie powinna być postrzegana jako poważny problem jurystyczny lub duszpasterski. Ponadto złagodzenie niektórych przepisów małżeńskiego prawa procesowego stwarza możliwość do rozwiązywania takich konfliktów. Z tym wnioskiem trudno mi się zgodzić – jest on zainfekowany „rzymską oceną” problemów małżeńskich, grzeszy nieuzasadnionym

optymizmem wyznaniowym i nie uwzględnia realiów sądownictwa kościelnego w wielu Kościołach partykularnych, nie wyłączając Polski.

5. Rozprawę doktorską ks. P. Steczkowskiego oceniam jako staranne i wnikliwe studium z kanonicznego prawa małżeńskiego. Jej konstrukcja jest logiczna i treściowo spójna, terminologia precyzyjna, dość szeroki zakres wykorzystanych źródeł i literatury (w niemal wszystkich językach kongresowych – szkoda jednak, że w stosunkowo małym stopniu sięgnął do opracowań polskich, nie wykorzystując szansy promocji polskiej kanonistyki) oraz poprawny sposób ich wykładni. Staranna redakcja techniczna dodatkowo podnosi wartość tej rozprawy. Sądzę, iż jest ona godna polecenia wszystkim kanonistom oraz pracownikom sądów kościelnych.

Bronisław W. Zubert OFM

Studia z prawa wyznaniowego, nr 1, red. Artur Mezglewski i Waldemar Janiga, opracowano w Katedrze Prawa Wyznaniowego KUL, Lublin 2000, ss. 191, Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu

Zmiany zachodzące w systemach politycznych Europy wpływają na dezaktualizację prawa w różnych dziedzinach i wymagają ustawodawstwa uaktualniającego. Stąd zaznacza się ożywiona działalność interpretacyjna różnych ośrodków naukowych w zakresie prawa wyznaniowego. Na uwagę zasługuje publikacja pt. *Studia z prawa wyznaniowego* opracowana w Katedrze Prawa Wyznaniowego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, która zapowiada serię wydawniczą, publikującą aktualne zagadnienia w zakresie prawa wyznaniowego.

Całość dzieła składa się z 9 artykułów, poprzedzonych wstępem kierownika katedry ks. prof. dr. hab. H. Misztala, który określił cel i zakres prezentowanej publikacji oraz perspektywę współpracy z innymi ośrodkami naukowymi.

Pierwszy artykuł autorstwa ks. H. Misztala, zatytułowany *Gwarancje prawa międzynarodowego i polskiego w zakresie uprawnień rodziców do wychowania dzieci* (s. 5-20), obejmuje zagadnienia dotyczące kompetencji rodziców, uwzględniając prawo międzynarodowe i aktualne ustawodawstwo polskie, jednocześnie podkreślając wolność wyboru edukacji w prawidłowym rozwoju dziecka, uwzględniając prawo należne rodzinie do wychowania i swobodnego wyboru szkoły, a przede wszystkim edukacji religijnej. W podsumowaniu Autor wskazał na dokumenty źródłowe, na podstawie których wyprowadził wnioski.

Autorstwa A. Mezglewskiego są dwa artykuły, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej* (s. 21-36) – ukazuje trzy okresy zmieniającego się stanu prawnego nauczania religii w szkole w latach 1945-1990 oraz *Skierowanie do nauczania religii* (s. 37-47)